

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-58>

УДК 32:329.1/6

Ткаченко О.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИМІРЮЮЧИ ПОПУЛІЗМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ

Анотація. В статті наводиться систематизація підходів до чітких критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження. В статті описані як такі наступні подібні підходи: харизматичний, ідеологічний, комунікативний та стратифікаційний. Стаття включає місце для розширення цієї систематизації підходів новими науково обґрунтованими подібними підходами. В статті наводиться і систематизація фактажу щодо популізму в реальній політиці, який використовують для формування цих підходів. Стаття включає і систематизацію загальних рекомендацій для дослідження популістських політиків і рухів незалежно від обраного підходу до визначальних критеріїв для їх відбору серед інших та їх дослідження. Усі ці систематизації об'єднані в теоретичний інструментарій для дослідження популізму. З цього інструментарію автор виділяє найбільш придатний до дослідження більшості прикладів популізму у реальній політиці підхід до критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших. І дає визначення популізму, базуючись на цьому підході.

Ключові слова: популізм, ідеологія, комунікація, маси, еліта.

Tkachenko Oleksii

Taras Shevchenko National University of Kyiv

MEASURING POPULISM: THEORETICAL TOOLKIT FOR RESEARCHING OF THE PHENOMENON

Summary. The article includes a systematization of approaches to determinative criteria for the selection of populist politicians and movements among others and investigation of them. We have next these approaches which are named in article: charismatic, ideological, communicative and dependent on stratification. Article includes place for extension of this systematization by new scientifically based approaches. And also article includes a systematization of the facts about populism in the real politics which are used to rationalize these approaches by their authors. The article includes systematization theoretical data, exactly scientific approaches to determinative criteria for the selection of populist politicians and movements among others and investigation of them which is founded by authors from different countries from the post-Soviet space (Ukraine, Russia, Bulgaria), from the countries of Western Europe (Great Britain, Belgium, Germany) and the countries of America (USA, Brazil). And also the article includes systematization of fact data of populism from real politics of different countries (USA, Spain, France, Great Britain, Netherlands, Denmark, Hungary, Brazil, Ukraine). So it can be proclaimed directly that the material base of the article can be considered like fully international based. And in addition article includes systematization of general criteria and recommendations for research populist politicians and movements independently of chosen approach to determinative criteria for the selection of populist politicians and movements among others and investigation of them. All these systematizations and their parts are combined into a theoretical toolkit for the research of populism. The author of article identifies from this toolkit the most optimal approach to the criteria of selection of populist politicians and movements among others, which is suitable for the study of the biggest part of examples of populism in real politics. By the position of author this is approach which is dependent on stratification. And the author defines populism based on this approach.

Keywords: populism, masses, elite, ideology, communication.

Постановка проблеми. У сучасному світі популізм закріпився як новий політичний тренд. В ряді країн популістські рухи набрали надзвичайної популярності й претендують на отримання контролю над владою («Національний рух» Ле Пен у Франції, «Австрійська партія свободи» в Австрії). В інших – боротьбу за вищі пости у владі виграла окремі лідери, яких вважають популістами (Дональд Трамп у США, Боріс Джонсон у Великобританії) при збереженні сталого розкладу політичних сил. Ще в деяких до влади вже на певний час приходили популісти («СІРІЗА» з 2015 по 2019 у Греції, уряд Джузеппе Конте, сформований коаліцією «Ліги Півночі» та «Руху 5 зірок» у 2018-2019), хоча це

істотно не змінювало політичного режиму в країні. І в деяких країні популісти взяли повноту політичної влади на тривалий час й істотно видозмінили політичний режим («Фідес» та Віктор Орбан в Угорщині з 2010 по сьогодні, також називають Уго Чавеса та Ніколаса Мадуро у Венесуелі з 1999 по сьогодні). Однак, не дивлячись на таку актуальність даного явища, актуального підходу до його аналізу не знаходиться. Серед світових політичних дослідників існує дискусія і мішанина навіть у визначеннях, що собою представляє популізм. Не кажучи вже про перелік його характерних ознак. В Україні ж в загалі відсутні навіть спроби ґрунтовно підійти до аналізу проблеми і вітчизняні експерти зараховують

до популістів кого завгодно за особистою політичною доцільністю. Тому є актуальним систематизувати та ввести в науковий обіг узагальнений теоретичний інструментарій дослідження популізму та його основні складові.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед невирішених частин загальної проблеми можна виділити наступні:

– відсутні чіткі критерії виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження;

– відсутня систематизація підходів щодо цих критеріїв від різних дослідників. Підходів щодо виділення чітких критеріїв популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження наявно чимало. Але виділити серед них найбільш придатні до такого дослідження неможливо. Адже ці підходи різних авторів знаходяться у стані накладання та змішання одна з одною. А це не дає виокремити їх порівняльні переваги над іншими і в наслідок зупинитись на жодній придатній для дослідження популізму;

– відсутня систематизація фактажу обґрунтування цих підходів. Ніякий вибір теоретичного підходу для практичного дослідження не можливий, якщо не має фактичних доказів, що доводять практичну ефективність кожної з них. Але кожна з цих підходів базується на обмеженому колі прикладів такої успішності. Відповідно без зведення цих обмежених кіл в єдине широке прикладів популізму, не можливо встановити, який з теоретичних підходів придатна як інструментарій для дослідження більшості практичних випадків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема популізму є надзвичайно актуальною нині серед світових зарубіжних дослідників, тому їй присвячено чимало праць сучасних політичних науковців дослідників. А саме, таких як Мудде К., Калтвассер К.Р., Дж.Б. Джудіс, Казін М., Вейланд К., Остігуй П., Руа О. та інші. Спроби дослідження цієї тематики знаходимо і в авторів країн пост-радянського простору, а саме болгарського дослідника Крастнева І. та російських політологів Голосова Г. та Ачкасова В. Серед українських політичних дослідників та науковців ця тема, на даль, не знайшла широко освітлення попри всю її актуальність. В площині дослідження популізму в Україні можна хіба що виділити Божка Я.

Мета статті. Систематизувати усі відомі підходи щодо критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження. А також увесь фактаж обґрунтування цих підходів з прикладів розвитку і діяльності тих, кого називають популістами у реальній політиці. І з цієї систематизованої множини вибрати один підхід щодо критеріїв виділення популістських політиків і рухів, придатну для дослідження більшості з них у реальній політиці.

Виклад основного матеріалу. Отже серед підходів політичних дослідників щодо критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження можна виділити

Харизматичний

Представники: Вейланд К.

В цих межах популізм розуміється, як зазначив представник цього напрямку Курт Вейланд: «політична стратегія, що використовується харизматичним лідером, який прагне керуватися

на основі прямої та безмежної підтримки своїх послідовників» [14]. Цей підхід можна назвати найбільш старим в межах політичної науки, адже він відсилає аж до концепту харизматичного панування Макса Вебера. А за словами самого батька соціологічної науки харизматичне панування – це панування, засноване на «авторитеті поза повсякденного особистого дарунка (харизми), повній особистій відданості і особистій довірі, що викликається наявністю якостей вождя у якогось людини: одкровенень, героїзму та інших» [4, с. 2]. Тобто за Вейландом є партії та рухи. Засновані на політичному харизматичному пануванні, а популістами – або харизматичні вожді цих партій, або їх підлеглі та прихильники.

Але якщо підійти до аналізу цього підходу, то потрібно вказати, що політичних панувань харизматичних лідерів над певними групами людей чи державами було безліч в історії. І на основі цього підходу виводимо, що реалізаторів та прихильників усіх цих панувань маємо називати популістами – від Цезаря до Пол Пота та їх прибічників. Це ж розпорошує сутність популізму та його значення. І у наслідку даний підхід до визначення популізму не може вважатися ґрунтовним. З приводу критики з приводу критики політико-стратегічного підходу зазначає й бельгійський політичний науковець Каас Муде. Навіть якщо обмежити визначити за цією ознакою визначення популістських сил тільки в сучасності, то все одно «політико-стратегічний підхід робить занадто великий акцент на лідера, а отже, сліхий до існування популістських сил, які не покладаються на харизматичних діячів (наприклад, як американських популістів та новітньої Чайної партії)» [7].

Ідеологічний

Представники: Мудде К., Калтвассер Р.

В рамках цього підходу популізм розуміється як політична ідеологія. Класичним є визначення Кааса Мудде, яке визначає специфіку цієї ідеології. А саме, що популізм – «тонкоцентрична ідеологія, система переконань обмеженого діапазону, що не тільки зображує суспільство як розділене між «чистими людьми» проти «корумпованою елітою», але також стверджує, що політика полягає у повазі народного суверенітету будь-якою ціною» [12, с. 3]. Як зазначають класики політичної науки будь яка стандартна ідеологія це «система політичних, економічних і соціальних цінностей і ідей, які є підставою для постановки цілей; останні, в свою чергу, утворюють ядро політичних програм» [11].

Але за аналізом даного підходу варто зазначити наступне. Політичні рухи та їх лідери, яких найчастіше називають популістами, виявляються розкиданими за усіма краями спектру політичних ідеологій з усіх питань. А саме, наприклад з економічного: від лівого – як Іглесіас П. з «Подемос» та «СІРІЗА» до правого – як «ЮКІП» та «Партія Свободи» у Нідерландах а також змішаного – «Національний фронт» та «Датська народна партія». І лозунги, що викладаються кожним з них точно не можуть скластися в «систему ідей і цінностей», якою має бути згідно ідеологічного підходу популізм. Один з його авторів Мудде у розумінні слабкості цього моменту зазначає, що «популізм відрізняється від класичних ідеологій,

таких як фашизм та лібералізм, оскільки він має обмежений програмний розмах» [12, с. 3]. Тут мається на увазі, що популізм за таким підходом не можна чітко визначити на ідеологічному спектрі. У політичній практиці він нашаровується на будь-яку з інших, класичних ідеологій, поєднуючи свою обмежену програму з їх лозунгами. Але за таким поясненням популізм представляється дещим розмазаним усіма політичними ідеологіями, що самостійно не існує. А в такому вигляді жодна ідеологія, жодна система ідей і цінностей, навіть обмежена, існувати не може, тому даний підхід представляється не ґрунтовним.

Комунікаційний.

Представники: Казін М., Ханнан Д., Божко Я.

Витоки даного підходу спостерігаються у доробках Мудде. Останній зокрема зазначав, що складовими ідеології популізму є в тому числі: «поєднання демагогії, харизматичного лідерства чи дискурсу пабів» [12]. Саме на аспекті дискурсу у популізмі вирішили зосередитись представники комунікаційного підходу у вивченні популізму. Вони окреслюють сам цей феномен як специфічну стратегію комунікації політичних лідерів з населенням. У цьому ключі зокрема Майкл Казін визначає популізм так: «це мова, й ті, хто вдаються до неї уявляють звичайних людей як величну групу, не обмежену вузькими рамками класу, вважають своїх опонентів з-поміж еліти корисливими; прагнуть збудити перших проти других» [10]. Притому, що популізм як стратегія комунікації може використовуватися будь-якими політиками задля свого успіху, включно з тими, кого в загальному не ідентифікують як популістів. В цьому векторі прихильник цього підходу в Україні, політолог Ярослав Божко зазначає: «Попри те, що партії часто класифікують як популістські, репрезентують вони все одно інтереси не «простого народу», «маленької людини», а саме еліт. Просто це може бути інша частина еліти, не домінуюча група, а та, яку не задовольняє процес прийняття рішень домінуючою частиною еліти» [2]. Тобто вказується, що популісти – це політичні діячі, що зовсім не обов'язково мають бути пов'язані з «популюсом» (народом). А політичні діячі, що можуть бути й відвертими представниками істеблішменту, еліти чи контр-еліти, які користуються популістською риторикою в зручний момент політичного розвитку. Згідно тез Ярослава питання визначення популізму це «в першу чергу питання комунікації між виборцями і елітами. Чи доцільно говорити про сплеск популізму, не помічаючи при цьому занепаду комунікації між виборцями класичних партій і представниками традиційних політичних еліт?» [2].

Тож за застосуванням комунікаційного підходу до дослідження популізму, його носієм може стати будь-який політик, що до типового стереотипу популіста й не відноситься. За таким підходом популістом під час виборів президента Франції у 2017 році по факту став їх переможець Еммануель Макрон, що використав усі основні елементи популізму як риторики. Хоча за прийнятим підходом попереднє перебування у Французькій соціалістичній партії, на посаді міністра за президентства Оланда та зв'язки з Ротшильдами не давали ніякої можливості визначити Макрона як популіста. Як підмітив

публіцист консервативного штибу Ден Ханнан у виданні *Washington Examiner*: «Експерти і політики, які хвалили Макрона як антитезу популізму, неправильно зрозуміли його методи. Центрист також може виступати в ролі ватажка натовпу з примітивними гаслами. Розглянемо критерії, які зазвичай приписують популізму. Обіцянка вийти за рамки старої партійної системи? Є. Оголошувати себе ні лівим, ні правим? Є. Оголошувати себе новим, чистим політиком, кандидатом? Є. Фокусування на лідерів більше, ніж на партії? Ще й як є: партія Макрона була названа *En Marche* заради ініціалів свого лідера». За акцентом чисто на риторичні до популістів можна віднести й таких політичних діячів України як Вадим Рабинович та Юлія Тимошенко, бо вони полюбляють використовувати риторичні прийоми «стереотипних популістів» [8].

За комунікаційним підходом «популістом може стати кожен», і популізм є лише звичним процесом циркуляції політичних еліт, коли одна їх частина вчасно змінює риторичну на ефективну і відтісняє від влади іншу частину, що притримується риторичної, старої, неефективної. Однак, якщо проаналізувати комунікаційний підхід до визначення популізму, то можна задатись питанням. Якщо «такий не страшний чорт, чому його так бояться»? Чому прихильники класичних привладних партій (ліво-, право- чи просто центристів) критикують політиків-популістів з такою гостротою, з якою вони ніколи раніше не звертались до один одного під час електоральної боротьби. Чому прибічники цих партій з преси критикують популістів з такою гостротою, якою ніколи не було помітно в звичайних політичних баталіях. І чому у країнах, де популісти все ж на тривалий час приходять до влади політичний курс не продовжує рухатись старим ходом лише зі зміною риторичних декорацій. Зведення популізму до риторики, надто знецінює всі ці аспекти руху популізму. Розглянемо ж наступний підхід до визначення чітких критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження, і можливо він допоможе нам зрозуміти, де.

Стратифікаційний.

Представники: Кардозо Ф.Е., Голосов Г.В., Руа О., Ачкасов В., Крастнев І.

Відображення даного підходу можемо чітко знайти у такій тезі одного з найвідоміших сучасних російських політологів Григорія Голосова: «Популісти проголосили, що є зла еліта, яка турбується тільки про себе і не турбується про народ. А суть популізму в цьому і є. ... Якщо ми говоримо про популістів, для них невігдно, щоб їх ідентифікували, як правих чи лівих» [3].

У схожому ключі висловлюється сучасний болгарський письменник та політичний дослідник Іван Крастнев: «Зріст популізму відображає нову структуру конфліктів у сучасній європейській політиці: на зміну протистоянню між лівими та правими прийшло «структурне зіткнення ... між елітами, які стають все більш підозрілими по відношенню до демократії, та масами, які, протестуючи проти політиків-технократів, все більше підтримують політиків анти-ліберальних» [7].

Позиції Голосова і Крастнева можна узагальнити так: популізм є рухом проти владних еліт, для якого актуальність має актуальність лінія

конфлікту маси-еліта і не мають всі інші. Тобто тут популізм тут розглядається зі стратифікаційних позицій, як рух нижчих страт у суспільстві проти вищих. Тому цей підхід до визначення чітких критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження потрібно назвати стратифікаційним.

Якщо детально проаналізувати аспекти цього підходу. То можна зазначити, що погляд з його позицій є доволі продуктивним, адже дає можливість подолати недоліки попередніх. А саме:

1) Стратифікаційне визначення популізму дозволяє подолати ідеологічну розмазаність його окреслення. Тут не зв'язок з радикально лівими чи правими ідеологіями, як і з будь-якими іншими, ідеологіями визначає популізм. Причому в такому контексті популізм як визначається, так і постійно губиться, бо це перетворюється на перескакування від ідеології до ідеології у пошуках популізму. Як іронічно висловився Ярослав Божко: «Часом дивує як люблять ототожнювати популізм з його вкрай випадковими супутниками. Зокрема в Європі: популізм – це націоналізм, популізм – це антилібералізм, популізм – це соціалізм» [2]. Тут популізм визначає його зв'язок з конкретними соціальними групами знизу і відсутність суттєвих зв'язків з владними елітами згори. Як абсолютно влучно звучить тут самохарактеристика іспанських протестуючих-популістів у 2011 році: «Ми не праві й не ліві, ми прийшли знизу і йдемо догори!». Так схожим шляхом спробував теоретично подолати цю невизначеність популізму й Каас Муде. А саме спробував, взявши за основу визначення популізму – що він як ідеологія «зображує суспільство як розділене між "чистими людьми" проти "корумпованої еліти" і стверджує, що політика полягає у повазі народного суверенітету будь-якою ціною» [12, с. 3]. Але за стратифікаційним підходом це визначається не як уявлена ідеологічна ознака, а соціальна реальність, з якою стикаються представники популістських рухів. І на яку вже реагуючи, вони формують такі риторичні й ідеологічні лозунги. І ці ідеологічні елементи на службі політичного руху популізму варіюються в залежності від специфіки країни та політичної ситуації. За цим підходом популізм переоплаває мозаїку лівих, правих, глобалістських та націоналістських елементів у зброю собі на службу.

2) Стратифікаційне визначення популізму дозволяє подолати і вихолощення важливості сенсу вибухів популізму. Це явище не є чимось новим, і світ, і окремі країни пережили вже чимало хвиль популізму (наприклад США – у 1880-1890-тих, 1930-тих, другій половині 1960 – першій половині 1970-тих, 1990-тих, і нині за виділенням Джона Джудіса. У світовому масштабі – I: з початку 1930-тих з перервою на Другу світову війну до початку 1950-тих, II: з 1997 по 2002 рік, III: з 2008 по сьогодні з опорою на доробки відомого політолога Фернандо Кардозо [6], який вивчав першу з хвиль популізму). Але популізм ніяк не є складовою звичайної циркуляції політичних еліт, яка відбувається не у порядку соціальних вибухів, а у звичайному порядку. Вибухи ж популізму за стратифікаційним підходом є незвичним оновленням їх складу та політичного порядку в цілому. Оновленням,

що передбачає усунення від ключових позицій політичного владарювання представників старої політичної еліти представниками не з контр-еліти, а з не-еліти. Таке оновлення є можливим тільки в епоху соціальної мобільності та політичної активності більшості населення сучасних країн. Тобто тільки з XIX століття, коли проявились перші його прояви.

Звісно, що популісти навіть з такого погляду не боролися за владу без контакту та взаємодії з будь-ким зі старої владної еліти. Але принаймні така взаємодія та допомога цих окремих гравців владних еліт популістським рухам не має бути переважною у досягненні ними влади, аби такі рухи лишались популістськими. Так відбувалось, наприклад під час першої хвилі популізму за боротьби за владу бразильським лідером-популістом Жетуліу Варгасом. А саме протягом 1930-1934 цю владу він здобув з опорою на рух мас бразильців, відсунувши від політичного владарювання у країні союз кавової та молочної олігархії. Але при цьому він користувався і допомогою цукрових латифундистів. Або ще більше це проявилось під час приходу до влади в Угорщині Віктора Орбана та його партії «Фідес». Отримавши контроль над владою, Орбан та його прибічники кардинально оновили політичний режим в країні та розклад основних політичних сил. Але при цьому Орбан та Фідес вже були при владі за старого характеру режиму у 1998-2002.

Риторика популістів за стратифікаційним підходом є другорядною. Деякі з представників популістських рухів навіть не використовують риторики, що вважається анти елітарною за стереотипом. Тобто вони подібно до Рабиновича не доносять аудиторії про те, як люблять простий народ, його впоодобання (у випадку Рабиновича – «прості шашлики») і як вони ненавидять ненажерливих можновладців. Лідер популістської іспанської партії Пабло Іглесіас є фаховим політологом і не звертається до своїх прихильників у вигляді примітивних лозунгів про народне впоодобання. Цих же лозунгів ми не бачимо і глибоких роздумах про трудову чи національну державу Віктора Орбана. Тим часом за стратифікаційним підходом з усією популістською Рабинович, Тимошенко та Макрон популістами не є, бо вони «кров від крові» еліти. Тим часом, як Іглесіас з не-еліти та Орбан з не-еліти до приходу до влади популістами є.

Цікавою є позиція визначеного дослідника популізму Джона Б. Джусіса. З одного боку він фокусує власне дослідження популізму на ухилах до стратифікаційного підходу, коли зазначає, як вже було згадано, що популісти прагнуть збурияти звичайних людей проти еліти (тобто на вісі соціального конфлікту «маси-еліта»). А також на тому, що «нема спільної ідеології, яка визначає популізм» [5, с. 55] і прихильниками популістів є не ліві і не праві «виборці радикальної середини» [5, с. 55]. Але водночас Джудіс робить у поступ у бік ідеологічного підходу, заявляючи, що «щодо характеристики Казіна я б просунувся на крок уперед, розмежувавши лівих популістів на кшталт Іглесіаса з «Подemos» та правих популістів на кшталт Трампа і Ле Пен. Ліві популісти борються за народ проти еліти чи істеблішменту. Це вертикальна політика низів і середнього про-

шарку, які об'єдналися проти верхівки. Праві популісти борються за народ проти еліти, яку вони звинувачують у потуранні третій стороні, наприклад іммігрантам, ісламістам чи агресивним афроамериканцям. Лівий популізм двоелементний. Правий популізм трьохелементний» [5, с. 16].

Тобто за аналізом підходу Джудіса до дослідження популізму можна зазначити наступне. А саме, що він є нечітким і проміжним між ідеологічним та фрагментарним. До речі такі ж самі схильності можемо спостерігати у Кааса Муде, який заявляє: «Поєднуючи популізм і нативізм, популістсько-радикальні праві партії здатні просунути рамки, згідно з якими “чисті люди” є корінними, а рідний естаблішмент корумпований через нібито союз із прибульцями. Звичайний аргумент – зазначити, що ділова спільнота отримує вигоду від імміграції, оскільки це сприяє утриманню зарплати низькою, тоді як політичні еліти нібито прагнуть виграти нових виборців, включивши іммігрантів, які, користуючись державою добробуту, в кінцевому підсумку підтримуватимуть створені партії» [12, с. 10–11]. Але все ж підхід Джудіса заслуговує увагу, бо охоплює дослідженням величезний емпіричний матеріал щодо популізму, а його автор часто робить конструктивні теоретичні узагальнення на його основі.

Важливо зазначити ще декілька аспектів щодо дослідження популізму. Навіть застосовуючи стратифікаційний погляд на популізм, варто звертати увагу на декілька технічних моментів щодо його дослідження. На основі одного з них дослідник П'єр Остігуй навіть розвинув свій підхід до дослідження популізму. А саме, що популізм – це «фольклорний стиль політики, який використовують лідери, які поводяться неналежно та порушують табу з метою встановлення зв'язку з (певними сегментами) електорату» [13]. Але по суті це підхід не є підходом, адже в ньому вказується лише на такі ознаки популізму як зв'язок з фольклорним середовищем та порушення табу, що є і те, і те специфічним для кожної країни. А такі ознаки не є основою для встановлення нового погляду на популізм, адже будь-який політичний рух видозмінюється у залежності від культурної специфіки кожної країни. А лише зауваженням щодо звернення уваги на останні при дослідженні популізмів в різних країнах.

Таким же як зауваження Кааса Муде про те, що за дослідження популізму потрібно звертати уваги на «економічне занепокоєння, (б) культурний зворотний зв'язок, (в) напруженість між чутливістю та відповідальністю та (г) (негативну) прихильність та поляризацію» [12, с. 2].

Висновки та рекомендації. Отже, у світовому середовищі політичної науки наявні чотири основних підходи до визначення чітких критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших та їх дослідження:

- харизматичний;
- ідеологічний;
- комунікаційний;
- стратифікаційний.

Всі теоретичні аспекти цих підходів те емпірична база їх обґрунтування складають теоретичний інструментарій для практичного дослідження популізму. Проаналізувавши кожен з цих підходів в рамках цього інструментарію почергово, автор статті прийшов до наступного висновку. Найбільш придатним до дослідження більшості прикладів популізму є стратифікаційний підхід до критеріїв виділення популістських політиків і рухів серед інших. Адже з опорою на нього можна:

1) визначити в якості критеріїв до визначення популізму те, що можна чітко-науково визначити в політичній історії й сучасності світу – рух мас та їх прагнення до оновлення політичного режиму. А не чіткі речі, як ідеологію чи комунікацію, чи такі політичні явища, які завжди існували в політичних реаліях – харизматичне лідерство;

2) визначити унікальність популістських рухів ті політичних акторів на фоні інших політичних рухів та акторів. І чітко відокремити перших від всіх інших. А не звальювати в нерозділену сукупність безліч політичних явищ, як це відбувається за харизматичним та комунікаційним підходом.

Узагальнивши зазначене на основі стратифікаційного підходу можна визначити популізм як «політичний рух, спрямований на усунення від ключових позицій в політичному режимі представників старої політичної еліти представниками не з контр-еліти, а з не-еліти, щодо якого перш за все має важливість його соціальна підтримка не-елітами суспільства, а не політичні ідеологія чи риторика».

Список літератури:

1. Ачкасов В.А. Национал-популизм в посткоммунистических странах Центральной и Восточной Европы: причины роста электоральной поддержки. *Вестник МГИМО. Политология. Современный правый радикализм*. 2011. С. 145–150.
2. Божко Я. Популізм: між народною волею та охлократією. URL: https://medium.com/nastupna/populism-1e6e5f603b6d?fbclid=IwAR0RGeWWvbx7RRpS9uGivlCSvGr8uqEf0t5f_sILMoBUgetweRPxojex5J8 (дата звернення: 25.02.2020).
3. Голосов Г. Григорий Голосов на эфире «Эха Москвы» в Санкт-Петербурге. Электоральные итоги 2018 года. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DnKtFTF3MTQ&index=3&list=LLF2KyTuSik31gR2f7K51CbQ&t=0s> (дата звернення 23.02.2020).
4. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Москва : Рипол Классик, 2016. 292 с.
5. Джудіс Б. Дж. Великий вибух популізму. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2017. 190 С.
6. Кардозо Ф. Э., Фалетто Э. Зависимость и развитие Латинской Америки. Опыт социологической интерпретации. Москва : Издательство РАН, 2002. 130 с.
7. Крастев И. Странная смерть либеральной Центральной Европы. *Прогнозис*. 2007. № 3. С. 33–52.
8. Hannan D. How Macron became the populist without popularity. URL: <https://www.washingtonexaminer.com/opinion/dan-hannan-how-macron-became-the-populist-without-popularity> (дата звернення 25.02.2020).
9. Kaltwasser C.R., Taggart P., Espejo P.O., Ostiguy P. *The Oxford handbook of populism*. Oxford, UK : Oxford University Press, 2017, 632 p.
10. Kazin M. *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell : Cornell University Press, 1998, 408 p.

11. MacIver R. "Introduction" in *Gross European Ideology*. New York : Philosophical Library, 1948, p. 437.
12. Mudde C., Kalwasser C.R. Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda. *Comparative Political Studies*. Vol. 51(13). 2018, pp. 1667–1693.
13. Ostiguy P. Populism: A socio-cultural approach. *The Oxford handbook of populism* / Kaltwasser C.R., Taggart P.A., Espejo P.O., Ostiguy P. Oxford, UK : Oxford University Press, 2017, pp. 73–97.
14. Weyland K. Populism: A political-strategic approach. *The Oxford handbook of populism* / Kaltwasser C.R., Taggart P.A., Espejo P.O., Ostiguy P. Oxford, UK : Oxford University Press, 2017, pp. 48–72.

References:

1. Achkasov, V.A. (2011). National-populism v postkommunisticheskikh stranax Tsentralnoi y Vostochnoy Evropy: prychny rosta electoralnoy poddergky [National-populism in post-soviet countries of Central and East Europe: reasons of growth of electoral support]. *Messenger of MGIMO. Political science. Modern right radicalism*, pp. 145–150.
2. Bozhko, Y. (2019). Populism: mizh narodnou voleu ta ohlokratieu [Populism: between people's will and ochlocracy]. Available at: https://medium.com/nastupna/populism-1e6e5f603b6d?fbclid=IwAR0RGeWWvbx7RRpS9uGivlCSvGr8uqEf0t5f_sILMoBUgetweRPxojex5J8 (accessed 25 February 2020).
3. Golosov, G. (2018). Grigoriy Golosov na efire «Exa Moscv» v Sankt-Peterburge. Electoralnie itogi 2018 goda [Grigoriy Golosov on the ether «Echo of Moscow» on Sant-Petersburg. Electoral results of year of 2018]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=DnKtFTF3MTQ&index=3&list=LLF2KyTuSik31gR2f7K5ICbQ&t=0s> (accessed 23 February 2020).
4. Weber, M. (1919). Politics as a Vocation. Available at: <http://fs2.american.edu/dfagel/www/class%20readings/weber/politicsasavocation.pdf> (accessed 26 February 2020).
5. Judis John, B. (2016). *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics*. New York : Columbia Global Reports.
6. Cardozo, F.H., & Faletto, E. (1979). *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley: University of California Press.
7. Krastnev, I. (2007). Strannay smert liberalnoy Evropy [Strange death of liberal Europe]. *Prognozys*, no. 3, p. 33–52.
8. Hannan, D. (2018). How Macron became the populist without popularity. *Washington Examiner* (electronic journal). Available at: <https://www.washingtonexaminer.com/opinion/dan-hannan-how-macron-became-the-populist-without-popularity> (accessed 25 February 2020).
9. Kaltwasser, C.R., Taggart, P., Espejo, P.O., & Ostiguy, P. (2017). *The Oxford handbook of populism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
10. Kazin, M. (1998). *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell: Cornell University Press.
11. MacIver, R. (1948). "Introduction" in *Gross European Ideology*. New York: Philosophical Library, 1948.
12. Mudde, C., & Kalwasser, C.R. (2018). Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda. *Comparative Political Studies*, Vol. 51(13), pp. 1667–1693.
13. Ostiguy, P. (2017). Populism: A socio-cultural approach. *The Oxford handbook of populism*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 73–97.
14. Weyland, K. (2017). Populism: A political-strategic approach. *The Oxford handbook of populism*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 48–72.